

Małgorzata GRZEGORCZYK

Uniwersytet Warszawski

Wydział Geografii i Studiów Regionalnych

e-mail: m.parda@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-3986-3677

ZMIANY UCZESTNICTWA W NIEDZIELNYCH PRAKTYKACH RELIGIJNYCH W DIECEZJACH W POLSCE W LATACH 2004–2018

Changes in participation in religious practices on Sundays in dioceses in Poland in 2004–2018

Abstract: The article describes the dynamics of religious practices on Sundays of Catholics in dioceses in Poland in the years 2004–2018. It aims to present the regional differentiation of the dioceses of the Catholic Church in Poland on the basis of changes in the values of dominicantes and communicantes, and to indicate areas in Poland with similar changes in participation in religious practices on Sundays. A typology of the dioceses was done on the basis of changes in the values of the dominicantes and communicantes indicators from 2004 to 2018, using data from the Institute for Catholic Church Statistics. The results indicate the geographical and historical determinants of the changes – participation in religious practices increased in the dioceses located in the area of the former Congress Kingdom (mostly in its eastern part) and Galicia, and decreased primarily in the dioceses located in the Recovered Territories and Greater Poland.

Key words: dominicantes, communicantes, religiosity, religious practices, diocese

WPROWADZENIE

Przejawy aktywności religijnej katolików wyrażają się w trzech parametrach: rytualnym, apostołskim i społecznym (Piwowarski i in. 1987). Religijność jako postawa ma wymiar zarówno obiektywny, wyrażający się w rzeczywistych działaniach, jak i subiektywny, który polega na ocenie własnej religijności (Boguszewski 2008). O religijności wiernego mogą zatem świadczyć jego świadomość i uczucia religijne, podejmowane decyzje o charakterze religijnym, więzi ze wspólnotą, moralność, doświadczenia religijne i formy życia religijnego, a także udział w praktykach religijnych. Część tych aktywności może podlegać badaniom empirycznym, pozwalając na analizę i opisanie struktury religijności (Krok 2009), a także na przedstawienie jej przejawów w ujęciu przestrzennym (Łysoń 2014).

Dane statystyczne dotyczące religijności wiernych Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce obejmują m.in. deklaracje wiary oraz udział w praktykach religijnych. Wskaźniki religijności w zakresie praktyk dzielą się na dwie części: świadomości i postaw oraz zachowań i działań rzeczywistych (Adamczuk 1990). Praktyki religijne są jednym z siedmiu parametrów wchodzących w skład socjologicznego badania religijności obok autodeklaracji religijnej, wiedzy religijnej, przekonań religijnych, doświadczeń religijnych, moralności religijnej i wspólnoty religijnej. Większość z nich składa

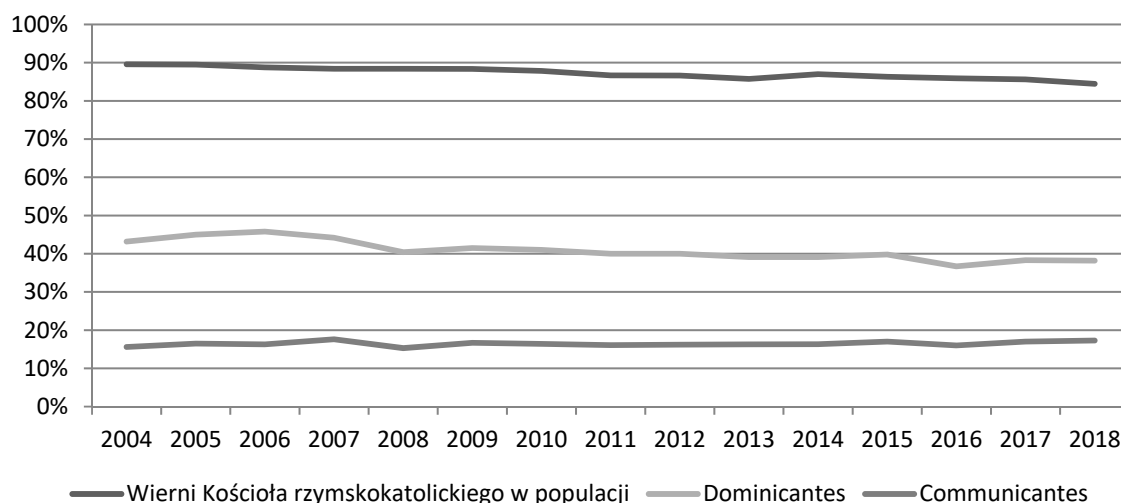
Wpłynęło: 20.12.2021

Zaakceptowano: 19.05.2023

Zalecany sposób cytowania / Cite as: Grzegorzyc M., 2023, Zmiany uczestnictwa w niedzielnych praktykach religijnych w diecezjach w Polsce w latach 2004–2018, *Prace i Studia Geograficzne*, 68.1, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 7–21, DOI: 10.48128/pisg/2023-68.1-01.

się ze wskaźników o charakterze deklaracyjnym, co niesie ryzyko zawyżania wartości w stosunku do rzeczywistych zachowań (Mariański 2013). Wyjątek stanowią *dominicanos* i *communicantes*, które są pozyskiwane na podstawie obiektywnego pomiaru (Adamczuk, Zdaniewicz 2002). Mają one na celu systematyczną obserwację zaangażowania wiernych w wypełnianiu dwóch podstawowych zaleceń w dziedzinie kultu (Gudaszewski 2006). Termin *dominicanos* (łac. *dominica* – niedziela) wyraża stosunek liczby wiernych uczęszczających na niedzielą mszę do liczby osób do tego zobowiązanych w danej jednostce kościelnej lub cywilnej (Mariański 2000). Wskaźnik *communicantes* (łac. *communio* – komunia) określa udział osób przyjmujących komunię wśród zobowiązanych do uczestnictwa w niedzielnej mszy (Gudaszewski 2006).

Liczba wiernych i wyznawców kościołów i innych związków wyznaniowych jest publikowana w *Roczniku Statystycznym Rzeczypospolitej Polskiej*. W przypadku Kościoła rzymskokatolickiego jest ona utożsamiana z liczbą ochrzczonych w obrządku łacińskim. W 2004 roku wierni Kościoła rzymskokatolickiego stanowili 89,6% populacji Polski, do 2013 roku ich odsetek niezmiennie malał (w 2013 roku wynosił 85,7%), wzrósł do 87% w 2014 roku, po czym dalej spadał, w 2018 roku wynosząc 84,5%. Każdego roku zmniejsza się także udział osób uczestniczących w niedzielnych mszach (ryc. 1).

Ryc. 1. Wierni Kościoła rzymskokatolickiego w populacji Polski, *dominicanos* oraz *communicantes* w latach 2004–2018

Fig. 1. Catholics in the Polish population, *dominicanos* and *communicantes* in 2004–2018

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ISKK i GUS

Source: author's elaboration based on data from Institute for Catholic Church Statistics and Statistics Poland

Niektóre kraje europejskie mają długą tradycję liczenia frekwencji podczas niedzielnej mszy. Dostarczone w ten sposób wyniki badań są przyporządkowane do jednostek przestrzennych, co daje możliwość analizy terytorialnej zjawiska. Jednym z najwybitniejszych socjologów religii i klasycznych badaczy praktyk religijnych był Gabriel Le Bras, który we współpracy z Fernandem Boulardem już w 1947 roku opublikował pierwszą mapę religijności francuskiej wsi. Mobilizował także przedstawicieli różnych nauk, w tym przede wszystkim historyków, do odtworzenia stanu religijności w diecezjach Francji od 1789 roku, dając im praktyczne wskazówki do prowadzenia badań (Le Bras 1931). Pierwsze kartograficzne opracowanie praktyk religijnych w Belgii wykonał Eugène Collard w 1952 roku. Dekadę później w Centrum Badań Socjologiczno-Religijnych powstała kolejna mapa na podstawie statystyk z badania *dominicanos* w Belgii w 1962 roku (Mariański 2000).

Potencjał zasobów statystyki kościelnej do prezentowania zróżnicowania przestrzennego zachowań religijnych, w tym zwłaszcza uczestnictwa w niedzielnej mszy, był wykorzystywany już na wczesnym etapie badań społecznych nad praktykami religijnymi. Ksiądz i socjolog Władysław Pi-

wowarski w 1969 roku pisał, że „badania socjologiczne nad religijnością katolików w Polsce zostały zaledwie zapoczątkowane” (Piwowarski 1969, s. 243). Dekadę później rozpoczęły się regularne praktyki liczenia wiernych, co wzbogaciło kościelną bazę danych i otworzyło drogę do dalszych analiz. Tematykę niedzielnych praktyk religijnych podejmowali w swoich badaniach m.in. socjologowie Lucjan Adamczuk (1990, 2002, 2006), Grzegorz Gudaszewski (2006, 2014), Janusz Mariański (1991, 2000, 2006, 2013, 2014, 2020), Władysław Piwowarski (1969, 1971, 1978, 1986, 1987, 1990) i Witold Zdaniewicz (1986, 1990, 1994, 2000, 2001). Wątek dynamiki praktyk niedzielnych podejmowano w analizach z lat 80. XX wieku (Piwowarski i in. 1987; Adamczuk 1990). Dane z 1980 oraz 1982 roku były podstawą do utworzenia typologii diecezji w oparciu o stan *dominantes* i *communicantes* (Piwowarski i in. 1987). Nowe opracowania dotyczą terytorialnego zróżnicowania parametrów religijności, a także jego uwarunkowań (Łysoń 2014; Śleszyński 2018). Na bazie danych zbieranych od parafii przez ISKK tworzone są mapy religijności Polaków. Prezentują wybrane zjawiska, w tym stan *dominantes* i *communicantes* z lat 2015-2018 w odniesieniu do różnych jednostek przestrzennych¹.

Niniejsza analiza uwzględnia przestrzenny oraz dynamiczny aspekt badań, umożliwiając obserwację tego samego zjawiska w dłuższym okresie. Jej rezultatem końcowym jest rozpoznanie trendów, których znajomość może służyć prognozowaniu zmian. Pozwala też na porównanie terytorialnego zróżnicowania obszarów o wysokim lub niskim stanie *dominantes* i *communicantes* z regionami o największych zmianach wartości tych wskaźników w latach 2004–2018.

Przedmiotem opracowania jest dynamika zaangażowania w praktyki religijne katolików w diecezjach w Polsce w latach 2004–2018. Niedzielne praktyki religijne w każdej diecezji są charakteryzowane przez wartości wskaźników *dominantes* i *communicantes*. Dotychczasowe badania udowodniły, że obszary o podobnym stanie religijności tworzą w Polsce zwarte obszary (m.in. Adamczuk 1990; Łysoń 2014; Śleszyński 2018). Niniejsze opracowanie ma za zadanie określić, czy podobne prawidłowości dotyczą dynamiki zmian z uwzględnieniem obu parametrów niedzielnych praktyk religijnych. Jest to analiza uwzględniająca zmiany wskaźników praktyk religijnych w okresie od ustalenia aktualnych granic administracji kościelnej w obrządku łacińskim i przedstawiająca je w ujęciu przestrzennym. Artykuł ma na celu przedstawienie regionalnego zróżnicowania diecezji Kościoła katolickiego w zakresie zmian wskaźników *dominantes* i *communicantes* oraz identyfikację obszarów o podobnej dynamice zmian udziału w niedzielnych praktykach religijnych. Opracowanie zawiera odpowiedzi na dodatkowe pytania badawcze:

1. W których diecezjach w latach 2004–2018 zaszły największe zmiany wielkości wskaźników *dominantes* i *communicantes*? Czy pogłębiały niski lub wysoki stan parametrów praktyk religijnych?
2. Czy jednostki o podobnej charakterystyce zmian w zakresie niedzielnych praktyk religijnych grupują się w zwarte obszary? Jaki jest ich zasięg?
3. Jakie prawidłowości można ustalić na podstawie porównania diecezji o najwyższych i najniższych wartościach *dominantes* i *communicantes* z diecezjami, w których nastąpiły największy wzrost i spadek tych parametrów?
4. Jakie są możliwe uwarunkowania zmian zaangażowania w niedzielne praktyki religijne?

Zmiany granic Polski po zakończeniu II wojny światowej wymusiły modyfikacje struktury administracyjnej Kościoła katolickiego. Jej znaczna reorganizacja nastąpiła jednak dopiero w 1992 roku na podstawie bulli Jana Pawła II pt. *Totus Tuus Poloniae populus* (Klima 2011; Wilk 2013). Ustalono wówczas granice 39 jednostek administracyjnych, w tym 14 archidiecezji oraz 25 diecezji. Kolejne korekty do podziału administracyjnego Kościoła katolickiego wprowadzono w 2004 roku. Polegały one na ustaleniu granic dwóch dodatkowych diecezji oraz ustanowieniu metropolii łódzkiej. W rezultacie tych zmian, w Polsce od 2004 roku nieprzerwanie funkcjonuje 41 diecezji terytorialnych oraz ordynariat polowy Wojska Polskiego (Cieciela i in. 2014).

¹ Mapy są dostępne pod adresem internetowym GIS-Expert: <https://www.gis-expert.pl/mapy-religijnosci-polakow> (dostęp: 10.12.2022).

Zasięg przestrzenny badania obejmuje diecezje wyodrębnione na skutek powyższych przekształceń struktury administracyjnej Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce. Jako zakres czasowy ustalono przedział od 2004 do 2018 roku. Umożliwia ciągłość analizy oraz pozwala na uwzględnienie aktualnych danych dotyczących wskaźników *dominantes* i *communicantes* opublikowanych przez ISKK.

ŹRÓDŁA DANYCH I METODA BADANIA

Dane dotyczące niedzielnych praktyk religijnych pozyskuje, a następnie gromadzi i publikuje Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego (ISKK). Ośrodek działa przy Stowarzyszeniu Apostolstwa Katolickiego (SAC) od 1971 roku (do 1993 roku funkcjonował pod nazwą Zakład Socjologii Religii). Został powołany do prowadzenia wewnętrznych statystyk Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce. Współpracuje m.in. z GUS i zarówno świeckimi, jak i katolickimi ośrodkami akademickimi (Zdaniewicz 1994).

Pierwsze badanie *dominantes* i *communicantes* we wszystkich diecezjach Polski zostało przeprowadzone w 1979 roku i od tego czasu jest wykonywane corocznie w całym kraju. Liczenie wiernych obecnych na mszy świętej oraz przyjmujących komunię odbywało się już wcześniej, jednak nieregularnie i na mniejszą skalę. Inicjowali je indywidualni badacze lub większe zespoły, zarówno świeckie, jak i kościelne (Gudaszewski 2014).

W liczącej kilkadziesiąt lat historii badania dokonano kilku modyfikacji, m.in. zmieniano termin liczenia wiernych oraz uwzględniono emigrację przy ustalaniu liczby zobowiązanych do uczestnictwa w mszy. W opracowaniach statystyczno-porównawczych zwykle pomijane są dane z 1979 roku z uwagi na ich niekompletność (Adamczuk, Zdaniewicz 2002; Gudaszewski 2006). Za przebieg badania *dominantes* i *communicantes* odpowiedzialny jest proboszcz, który organizuje grupy liczmanów, czyli osób zliczających wiernych uczestniczących w nabożeństwie. W odsyłanym do ISKK kwestionariuszu zapisuje też liczbę parafian w celu ustalenia przez instytucję liczby zobowiązanych do uczestnictwa w mszy. Jednostką operacyjną badania jest parafia, a analityczną – diecezja. Wskaźnik stanowi wartość średnią dla wszystkich parafii w całej diecezji (Adamczuk, Zdaniewicz 2002).

Pierwszy z omawianych wskaźników religijności, *dominantes*, jest określany na podstawie pomiaru liczby wiernych obecnych na mszy świętej podczas jednej, przeciętnej niedzieli w roku. W Polsce wykonuje się go w październiku lub w listopadzie. Przy wyborze tzw. przeciętnej niedzieli brano pod uwagę ruchliwość społeczną, warunki atmosferyczne oraz kalendarz liturgiczny (Gudaszewski 2006). Wskaźnik jest wyrażany jako odsetek osób obecnych na nabożeństwie w stosunku do osób do tego zobowiązanych zgodnie ze wzorem:

$$\text{dominantes} = \frac{\text{liczba uczestniczących w mszy}}{\text{liczba zobowiązanych do uczestnictwa w mszy}} \cdot 100\%$$

Wiernych z podziałem na płeć liczy się we wszystkich obiektach, w których we wskazanym dniu odbywają się msze (w kościołach, kaplicach, szpitalach, domach opieki) (Jedynak 2012). Pomiaru dokonuje się przy wejściu do kościoła przez wyznaczone do tego osoby (np. przez ministrantów lub lektorów) (Mariański 2000). Liczenie wiernych powinno się odbywać w drodze na nabożeństwo z uwagi na to, że ze świątyni ludzie często wychodzą tłumnie, co może utrudnić poprawność pomiaru (Jedynak 2012). Pomijane są osoby, które nie ukończyły siódmego roku życia (wiek oceniają liczący) (Gudaszewski 2006).

Zbiorowość osób zobowiązanych do uczestnictwa w niedzielnej mszy wyodrębnia się z ogółu wiernych na podstawie kryteriów prawno-kanonicznych i przesłanek demograficznych (Gudaszewski 2006). W celu ustalenia jej wielkości, od liczby wiernych odjęto dzieci przed ukończeniem siódmego roku życia, osoby chore, z niepełnosprawnością, starsze i mające trudności z poruszaniem się. Po przeanalizowaniu struktury demograficznej parafii wiejskich i miejskich ustalono, że osoby zobowiązane do uczestnictwa w niedzielnej mszy stanowią 82% wiernych (Mariański

2000; Adamczuk, Zdaniewicz 2002). Ustalony odsetek nie podlegał zmianom w historii badania (Jedynak 2012).

Wskaźnik *communicantes* wyraża się jako odsetek osób przyjmujących komunię w stosunku do liczby osób zobowiązanych:

$$\text{communicantes} = \frac{\text{liczba przyjmujących komunię}}{\text{liczba zobowiązanych do uczestnictwa w mszy}} \cdot 100\%$$

Z uwagi na brak obowiązku przyjmowania komunii w cyklu tygodniowym, przy obliczaniu wskaźnika *communicantes* wykorzystuje się liczbę osób zobowiązanych do uczestnictwa w mszy (Gudaszewski 2006). Liczba wiernych, którzy we wskazaną niedzielę przyjęli komunię, jest wpisywana do kwestionariusza.

Do niedzielnych praktyk religijnych zaliczane są zarówno obecność na mszy, jak i przyjmowanie komunii, jednak tylko uczestnictwo w nabożeństwie jest dla katolików praktyką obowiązkową i podstawową. Wielu autorów zajmujących się zjawiskiem skupia się z tego powodu na wynikach badania *dominantes*. W analizie terytorialnego zróżnicowania wybranych wskaźników religijności P. Łyson (2014) skonstruował syntetyczny wskaźnik religijności, w którym nadał nadrzędną wagę wskaźnikowi *dominantes*, ale to *communicantes* określił jako miarę pełniejszego uczestnictwa w niedzielnych praktykach. Rosnący odsetek osób przyjmujących komunię jest interpretowany jako przejaw dojrzałej, pogłębionej i zaangażowanej religijności (Jedynak 2012; Gudaszewski 2014).

Niekwestionowaną zaletą omawianych badań jest ich obiektywność – liczeni są wierni którzy rzeczywiście przybyli na mszę, a nie tylko deklarujący obecność. Z drugiej strony, pozyskuje się tylko informację o fakcie uczestnictwa w mszy, bez odniesienia do jakościowego wymiaru tej praktyki (Adamczuk, Zdaniewicz 2002). Szeroki zasięg przestrzenny badania umożliwia zebranie danych z parafii w całej Polsce, co pozwala na ich analizę na poziomie różnych jednostek przestrzennych. Cykliczność i regularność powtarzania dają możliwość długofalowej obserwacji dynamiki zjawiska (Gudaszewski 2014). W połączeniu z niewielkimi zmianami, jakie wprowadzono do metodologii, jest to wykorzystywane zarówno do porównywania danych z różnych okresów, jak i weryfikacji wyników badań sondażowych o charakterze deklaracyjnym (Adamczuk, Zdaniewicz 2002).

Liczenie wiernych przeprowadza się w Polsce tylko raz w roku, co nie daje pełnego obrazu niedzielnych praktyk polskich katolików. Dyskusyjny bywa wybór tzw. przeciętnej niedzieli, podczas której w całym kraju odbywa się badanie. Uwagę zwraca ustalenie daty liczenia wiernych na 16 października 2016 roku (Sadłoń 2017), w rocznicę wyboru Karola Wojtyły na papieża. Wybór tego terminu nie stał w sprzeczności z przyjętymi kryteriami, ale niosł ryzyko wpłynięcia na statystyki.

Przeprowadzenie badania odbywającego się jednego dnia w całej Polsce przysparza również trudności organizacyjnych. Wymienia się wśród nich brak pełnej kontroli nad przebiegiem badania, konieczność wyegzekwowania informacji od każdej parafii w kraju oraz potrzebę dokładnego ustalenia liczby wiernych (Adamczuk, Zdaniewicz 2002; Gudaszewski 2006; Gudaszewski 2014). Organizatorzy badania wskazywali na ryzyko zawyżenia danych przez proboszczów, nie ma jednak dowodów, że taka praktyka miała miejsce. Badania kontrolne w wybranych parafiach dawały podobne wyniki do przekazywanych urzędowo przez parafie (Zdaniewicz, Adamczuk 2000).

Krytykowane są także kwestie rozbieżności danych publikowanych przez ISKK oraz GUS w zakresie liczby wiernych. Organizatorzy badania przyznają, że wartości te mają charakter szacunkowy i nie stanowią typowych danych zbieranych przez urząd statystyczny (Sitnicka 2019). Wątpliwości budzi również pozostawanie przy ustalonym przed czterdziestoma laty odsetkiem osób zobowiązanych do uczestnictwa w niedzielnej mszy (Jedynak 2012). Od czasu pierwszych badań znacznie zmieniła się struktura demograficzna ludności w Polsce. Osoby przed ukończeniem siódmego roku życia stanowią niższy odsetek społeczeństwa niż dzieci pokolenia wyżu lat 80. Z drugiej strony nasila się zjawisko starzenia się społeczeństwa, jednak osoby starsze są z reguły zaangażowane i zdyscyplinowane do uczestnictwa w praktykach religijnych. Dodatkowo znacznie poprawiła się ich mobilność, dzięki czemu więcej osób ma możliwość dotarcia na nabożeństwo.

Zmiany zachodzące w poziomie badanych zjawisk w czasie określono na podstawie wskaźnika (indeksu) dynamiki. Obliczono go dla każdej diecezji na podstawie poniższego wzoru, przyjmując rok 2004 jako bazowy.

$$\text{Wskaźnik dynamiki} = \frac{\text{wartość wskaźnika } \textit{dominicanter} / \textit{communicanter} \text{ w 2018 roku}}{\text{wartość wskaźnika } \textit{dominicanter} / \textit{communicanter} \text{ w 2004 roku}} \cdot 100\%$$

W celu ustalenia podobieństw i różnic pomiędzy diecezjami w zakresie zmian uczestnictwa w niedzielnych praktykach religijnych, posłużono się typologią (Runge 2007). Metoda ta opisuje jednostkę administracyjną za pomocą dwóch zjawisk: zmiany wskaźnika *dominicanter* oraz zmiany wskaźnika *communicanter* w latach 2004–2018. Diecezjom przyporządkowano oznaczenie A-D zależne od zmiany *dominicanter* oraz I-IV na podstawie zmiany *communicanter* (tab. 1). Przy określaniu przedziałów posłużono się wartościami średnimi dla Polski. W latach 2004–2018 wskaźnik *dominicanter* zmalał średnio o 5 p.p., a wskaźnik *communicanter* wzrósł średnio o 1,7 p.p.

Tabela 1. Typy diecezji wyodrębnione na podstawie zmiany *dominicanter* i *communicanter*
Table 1. Types of dioceses distinguished on the basis of the change in *dominicanter* and *communicanter*

Rodzaj praktyki religijnej <i>Religious practice</i>	Oznaczenie typu <i>The type designation</i>	Opis zmiany wartości wskaźnika <i>Description of the change value</i>
<i>dominicanter</i>	A	Wzrost wartości.
	B	Brak zmiany.
	C	Spadek do 5 p.p. włącznie.
	D	Spadek większy niż 5 p.p.
<i>communicanter</i>	I	Wzrost o więcej niż 1,7 p.p.
	II	Wzrost do 1,7 p.p. włącznie.
	III	Brak zmiany.
	IV	Spadek wartości.

Źródło: opracowanie własne
 Source: author's elaboration

Ostateczne typy diecezji ustalono na podstawie zmiany zarówno wskaźnika *dominicanter*, jak i *communicanter*. W ten sposób utworzono 16 typów jednostek zależnych od poziomu zmiany w uczestnictwie wiernych w niedzielnych praktykach religijnych (tab. 2). Każdej diecezji przyporządkowano jeden typ klasyfikacyjny.

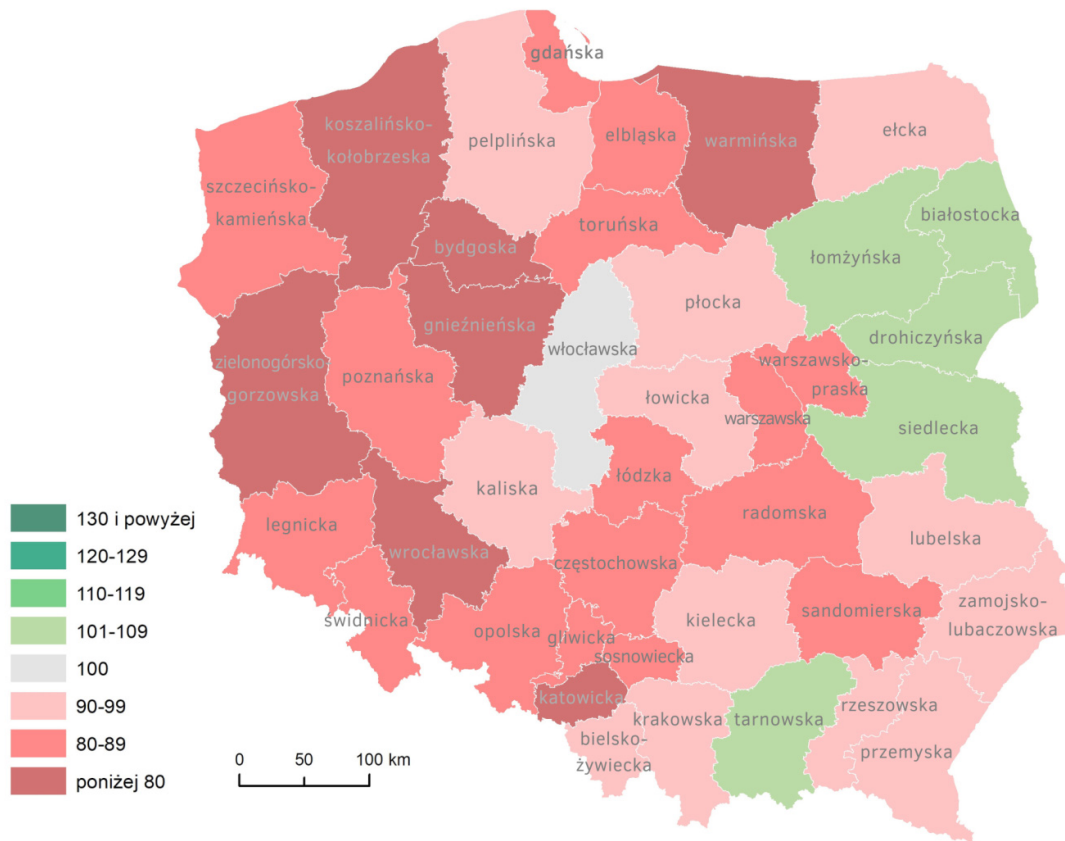
Tabela 2. Diecezje reprezentujące typy wyodrębnione na podstawie zmiany *dominantes* i *communicantes* w latach 2004–2018**Table 2.** Dioceses representing types distinguished on the basis of the change of *dominantes* and *communicantes* in the years 2004–2018

Oznaczenie typu <i>The type designation</i>	Objaśnienie typu <i>The type explanation</i>
A I	Diecezja z wyższą wartością <i>dominantes</i> (o więcej niż 0 p.p.) oraz z wyższą wartością <i>communicantes</i> (o więcej niż 1,7 p.p.).
A II	Diecezja z wyższą wartością <i>dominantes</i> (o więcej niż 0 p.p.) oraz z wyższą wartością <i>communicantes</i> (o więcej niż 0 p.p. i poniżej lub równo 1,7 p.p.).
A III	Diecezja z wyższą wartością <i>dominantes</i> (o więcej niż 0 p.p.) oraz z taką samą wartością <i>communicantes</i> .
A IV	Diecezja z wyższą wartością <i>dominantes</i> (o więcej niż 0 p.p.) oraz z niższą wartością <i>communicantes</i> (poniżej 0 p.p.).
B I	Diecezja z taką samą wartością <i>dominantes</i> oraz z wyższą wartością <i>communicantes</i> (o więcej niż 1,7 p.p.).
B II	Diecezja z taką samą wartością <i>dominantes</i> oraz z wyższą wartością <i>communicantes</i> (o więcej niż 0 p.p. i poniżej lub równo 1,7 p.p.).
B III	Diecezja z taką samą wartością <i>dominantes</i> oraz z taką samą wartością <i>communicantes</i> .
B IV	Diecezja z taką samą wartością <i>dominantes</i> oraz z niższą wartością <i>communicantes</i> (poniżej 0 p.p.).
C I	Diecezja z wartością <i>dominantes</i> niższą niż 0 p.p. i wyższą bądź równą -5 p.p. oraz z wyższą wartością <i>communicantes</i> (o więcej niż 1,7 p.p.).
C II	Diecezja z wartością <i>dominantes</i> niższą niż 0 p.p. i wyższą bądź równą -5 p.p. oraz z wyższą wartością <i>communicantes</i> (o więcej niż 0 p.p. i niższą bądź równą -5 p.p.).
C III	Diecezja z wartością <i>dominantes</i> niższą niż 0 p.p. i wyższą bądź równą -5 p.p. oraz z taką samą wartością <i>communicantes</i> .
C IV	Diecezja z wartością <i>dominantes</i> niższą niż 0 p.p. i wyższą bądź równą -5 p.p. oraz z niższą wartością <i>communicantes</i> (poniżej 0 p.p.).
D I	Diecezja z niższą wartością <i>dominantes</i> (poniżej -5 p.p.) oraz z wyższą wartością <i>communicantes</i> (o powyżej 1,7 p.p.).
D II	Diecezja z niższą wartością <i>dominantes</i> (poniżej -5 p.p.) oraz z wyższą wartością <i>communicantes</i> (powyżej 0 p.p. i niższą bądź równą 1,7 p.p.).
D III	Diecezja z niższą wartością <i>dominantes</i> (poniżej -5 p.p.) oraz z taką samą wartością <i>communicantes</i> .
D IV	Diecezja z niższą wartością <i>dominantes</i> (poniżej -5 p.p.) oraz z niższą wartością <i>communicantes</i> (poniżej 0 p.p.).

Źródło: opracowanie własne
Source: author's elaboration

WYNIKI

Spośród 41 diecezji w Polsce, w 36 wskaźnik dynamiki *dominantes* w latach 2004–2018 wynosił mniej niż 100, co świadczy o spadku wartości badanego zjawiska. Diecezja włocławska jako jedyna charakteryzowała się takim samym odsetkiem osób uczęszczających na niedzielą mszę, więc wskaźnik dynamiki był tam równy 100. Jednakowa wartość nie utrzymywała się przez cały okres analizy, ale nie ulegała dużym wahaniom. Wzrost odsetka uczęszczających na niedzielą mszę w stosunku do roku bazowego odnotowano w 4 pozostałych jednostkach. Są wśród nich wszystkie diecezje metropolii białostockiej (łomżyńska, białostocka, drohiczyńska) oraz diecezja tarnowska. Rozpiętość wartości wskaźnika dynamiki wyniosła 33 – najniższą wartość odnotowano w diecezji warmińskiej (73), a najwyższą w diecezji drohiczyńskiej (106). Największy spadek *dominantes* charakteryzował jednostki położone w północnej i zachodniej części kraju, w tym zwłaszcza diecezje: warmińska, bydgoska, zielonogórsko-gorzowska, wrocławską, katowicką, gnieźnieńską oraz koszalińsko-kołobrzeską (ryc. 2).

Ryc. 2. Wskaźnik dynamiki *dominicantes* w diecezjach Kościoła katolickiego w latach 2004–2018

Fig. 2. A dynamics index of *dominicantes* in dioceses of the Catholic Church in 2004–2018

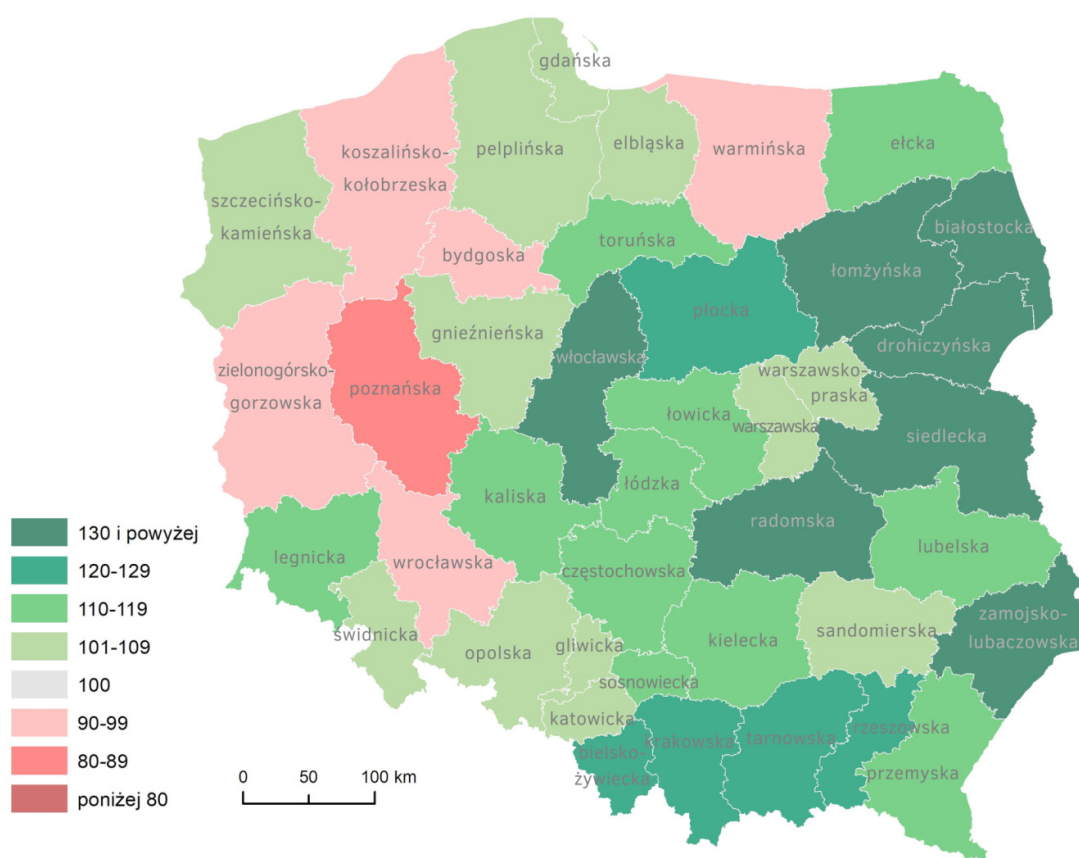
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ISKK

Source: author's elaboration based on data from Institute for Catholic Church Statistics

Wskaźnik dynamiki *communicantes* w latach 2004–2018 osiągał znacznie wyższe wartości niż wskaźnik dynamiki *dominicantes*. Odsetek osób przyjmujących komunię podczas niedzielnej mszy zmalał w 6 diecezjach, przy czym tylko w poznańskiej wskaźnik dynamiki osiągnął wartość niższą niż 90. Różnica pomiędzy najwyższą a najniższą wartością wyniosła 67. Największy wzrost zjawiska miał miejsce w diecezji białostockiej (149), następnie w siedleckiej (145) i radomskiej (141). Wartości powyżej 130 odnotowano także w diecezji zamojsko-lubaczowskiej (139), drohiczyńskiej (134), włocławskiej (133) i łomżyńskiej (133). Spadek wartości *communicantes* w latach 2004–2018 miał miejsce głównie w Polsce zachodniej i północnej, odnotowano go w diecezjach: poznańskiej (82), bydgoskiej (91), warmińskiej (94), zielonogórsko-gorzowskiej (94), wrocławskiej (95) oraz koszalińsko-kołobrzeskiej (97) (ryc. 3).

W procedurze typologii utworzonej w oparciu o zmiany wskaźników *dominicantes* i *communicantes* w latach 2004–2018 możliwe było dokonanie podziału jednostek na 16 potencjalnych grup typologicznych. Stosując się do przyjętych kryteriów, diecezje przyporządkowano do 7 typów. Dwa z nich reprezentuje po 12 diecezji. Typ C I skupia jednostki o niższym, jednak nie mniejszym niż średnia dla kraju wskaźniku *dominicantes* przy jednoczesnym wzroście wskaźnika *communicantes* powyżej średniej. Są wśród nich diecezje: sosnowiecka, łowicka, płocka, ełcka, lubelska, kielecka, kaliska, zamojsko-lubaczowska, bielsko-żywiecka, krakowska, przemyska i rzeszowska. Tak samo licznie występuje typ D II, charakteryzujący się niższą wartością *dominicantes* (poniżej średniej) i wyższą *communicantes* (nie wyższą niż przeciętna wartość w Polsce). Reprezentują go diecezje: warszawska, elbląska, legnicka, świdnicka, warszawsko-praska, częstochowska, katowicka, gnieź-

nieńska, gdańska, gliwicka, sandomierska i opolska. Kolejną grupę stanowi 6 diecezji typu D IV, w których odnotowano znaczny spadek wskaźników religijności: koszalińsko-kołobrzeska, zielonogórsko-gorzowska, warmińska, wrocławska, bydgoska i poznańska. Następną grupą pod względem reprezentacji (5 jednostek) jest typ A I, stanowiący przeciwieństwo poprzedniego – w nim wzrost wartości zarówno *dominantes*, jak i *communicantes* były najwyższe. Zakwalifikowano do niego diecezje: białostocką, łomżyńską, drohiczyńską, siedlecką i tarnowską. Kolejne 4 jednostki: szczecińsko-kamieńska, łódzka, toruńska i pelplińska należą do typu C II, charakteryzującego się spadkiem wartości *dominantes* (nie większym niż średnia) oraz wzrostem *communicantes* nieprzekraczającym wartości przeciętnej. Diecezję wrocławską przyporządkowano do typu B I, w którym nie zmienił się odsetek osób uczęszczających na niedzielą mszę, a udział osób przyjmujących komunię wzrósł, wynosząc więcej niż przeciętna wartość w Polsce. Ostatni typ, reprezentowany przez diecezję radomską D I, łączy dwie skrajne wartości zmiany – duży spadek wartości *dominantes* przy jednoczesnym wysokim wzroście *communicantes* (ryc. 4).

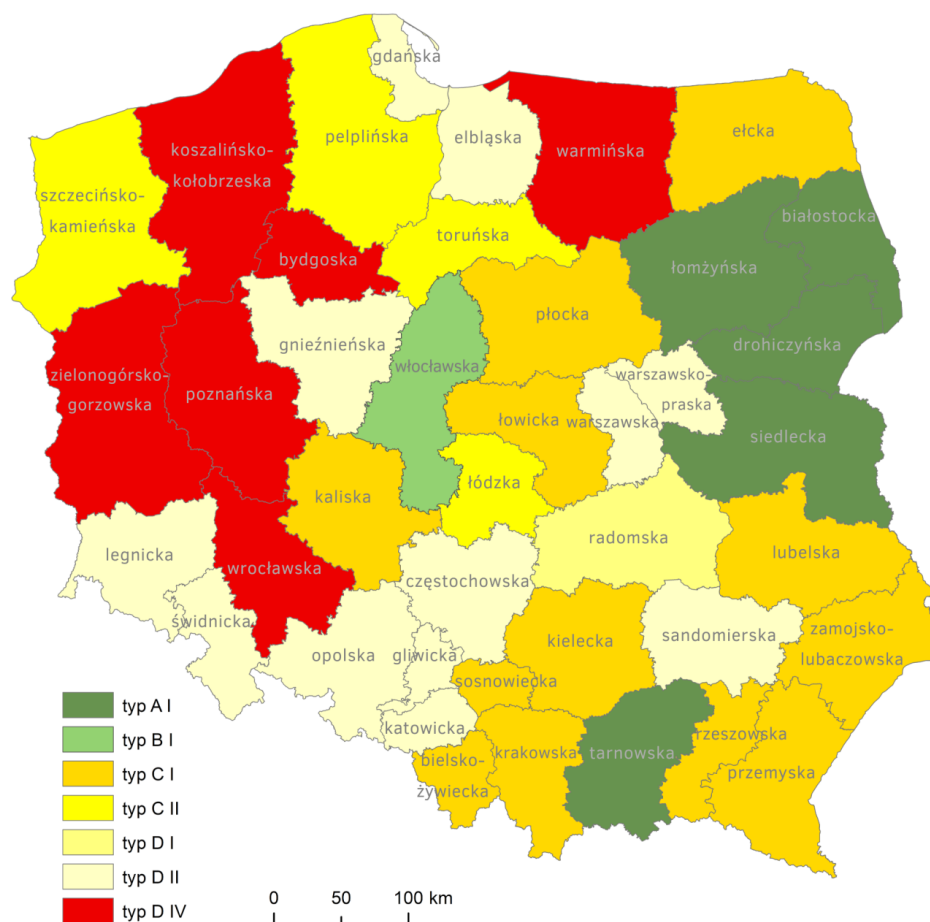

Ryc. 3. Wskaźnik dynamiki *communicantes* w diecezjach Kościoła katolickiego w latach 2004–2018

Fig. 3. A dynamics index of *communicantes* in dioceses of the Catholic Church in 2004–2018

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ISKK

Source: author's elaboration based on data from Institute for Catholic Church Statistics

Ryc. 4. Typy diecezji Kościoła katolickiego wyodrębnione na podstawie wartości zmiany *dominicantes* i *communicantes* w latach 2004–2018

Fig. 4. Types of the diocese of the Catholic Church distinguished on the basis of the value of the change in *dominicantes* and *communicantes* in 2004–2018

Źródło: opracowanie własne
Source: author's elaboration

DYSKUSJA

Rozpiętości wskaźników udziału w niedzielnych praktykach religijnych w Polsce w pierwszym i ostatnim roku analizy wskazują na pogłębianie się zróżnicowania obszarów charakteryzujących się wysokim oraz niskim udziałem wiernych w niedzielnych praktykach. Różnica najwyższej i najniższej wartości *dominicantes* w diecezjach w 2004 roku wynosiła ponad 40 p.p., a 2018 roku przekroczyła 47 p.p. W przypadku *communicantes* w 2004 roku różnica wyniosła ponad 13 p.p., a w 2018 roku – 15,6 p.p. Rozbieżności najniższych i najwyższych wartości wskaźników na początku i końcu okresu badawczego nie są znaczące – wynoszą około 4 p.p.

Opracowana typologia zakłada występowanie 16 potencjalnych typów jednostek wyodrębnionych na podstawie zmian wartości wskaźników niedzielnych praktyk religijnych, jednak aż 9 z nich nie znalazło reprezentacji w diecezjach polskiego Kościoła katolickiego. Uwagę zwraca szczególnie brak przyporządkowania jednostek do wielu typów kategorii A oraz B, czyli o rosnącym lub pozostającym na takim samym poziomie wskaźniku *dominicantes*. Na tym tle szczególnie wyróżnia się 5 diecezji typu A I, w których wskaźniki religijności nie tylko pozostają na stosunkowo wysokim poziomie, ale do tego rosną. Dwa najliczniej reprezentowane typy (C I oraz D II) obrazują ogólną

tendencję zachodzącą w polskim Kościele, przejawiającą się w niższym udziale w niedzielnej mszy i równocześnie wyższym, choć stosunkowo niewielkim odsetku osób przyjmujących komunię.

Podział diecezji na podstawie zmian wartości *dominantes* i *communicantes* pozwolił na wyodrębnienie zwartych obszarów charakteryzujących się podobnymi tendencjami w tym zakresie. Odsetek zarówno osób uczęszczających na niedzielną mszę, jak i przyjmujących komunię wzrósł w latach 2004–2018 w diecezjach metropolii białostockiej oraz sąsiadującej z nią od południa diecezji siedleckiej, a także w diecezji tarnowskiej. Jest to jedyna jednostka o takim wyniku spośród diecezji charakteryzujących się najwyższymi wskaźnikami *dominantes* i *communicantes*. W pozostałych diecezjach tej grupy: rzeszowskiej, przemyskiej, krakowskiej i bielsko-żywieckiej odnotowano spadek odsetka osób biorących udział w niedzielnej mszy. Grupa jednostek, w których zmalały oba wskaźniki, rozciąga się w zachodniej części Polski od diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej do wrocławskiej. W większości skupia diecezje, w których od początku notuje się niskie wskaźniki praktyk religijnych. Ten sam typ reprezentuje diecezja warmińska. Uwagę zwraca grupa jednostek, w których wskaźniki niedzielnych praktyk od początku badań były niskie, ale w latach 2004–2018 odnotowano tam wzrost wartości *communicantes*. Należą do nich diecezje: sosnowiecka (typ C I), szczecińsko-kamieńska i łódzka (typ C II), warszawska, legnicka i świdnicka (typ D II).

Aktualny stan badań nad terytorialnym zróżnicowaniem parametrów religijności w Polsce przysparza okazji do zestawienia ich wyników z rezultatami niniejszej analizy. W badaniu spójności społecznej GUS z 2015 r. największy odsetek respondentów deklarujących bardzo silne lub silne związanie z parafią, zbożem, Kościołem lokalnym lub własną wspólnotą religijną stanowili mieszkańcy dawnej Galicji (79,5%) oraz zaboru rosyjskiego (62,6%), w tym zwłaszcza jego części wschodniej (65,8%). Najniższy odsetek odnotowano wśród mieszkańców Ziemi Zachodnich i Północnych (60%) (Łysoń i in. 2018). W tych regionach odnotowuje się odpowiednio najwyższy i najniższy stan zaangażowania w niedzielne praktyki religijne (Łysoń 2014). Podobne zróżnicowanie charakteryzuje diecezje o rosnących lub malejących wskaźnikach udziału w praktykach religijnych w latach 2004–2018. Jednostki, w których nastąpił wzrost wartości obu wskaźników lub znaczny wzrost *communicantes* przy niewielkim spadku *dominantes*, pokrywają się terytorialnie z ziemią zaboru austriackiego, a także północno-zachodnią i wschodnią częścią Kongresówki. Parametry niedzielnych praktyk były znacznie niższe (spadek obu wartości lub znaczny spadek *dominantes* przy niewielkim wzroście *communicantes*) w diecezjach położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, a także w diecezjach warszawskiej, warszawsko-praskiej i sandomierskiej.

Wśród uwarunkowań dynamiki praktyk religijnych w Polsce szczególnie istotna jest struktura wiekowa wiernych, zwłaszcza biorąc pod uwagę postępujące zmiany demograficzne. Jej znaczenie omówił P. Śleszyński (2018), uwzględniając ją wśród czynników warunkujących zróżnicowanie regionalne wskaźników religijności. Raport *The Age Gap in Religion Around the World* (2018) dostarcza wniosków na temat różnic pomiędzy praktykami religijnymi wśród grup młodszych i starszych osób. Respondenci w prowadzonym przez *Pew Research Center* badaniu zostali podzieleni na dwie grupy na podstawie kryterium wieku, a granicę pomiędzy nimi ustalono na czterdziesty rok życia. Udzielali odpowiedzi na cztery pytania, z czego jedno dotyczyło uczestnictwa w cotygodniowych nabożeństwach. W Polsce odnotowano ponad czterdziestoprocentowy odsetek osób uczęszczających na mszę, najwyższy spośród wszystkich krajów Europy². We wszystkich badanych krajach wskaźniki religijności zmalały pomiędzy generacjami, jednak wśród Polaków różnice okazały się największe. Rozbieżność pomiędzy deklaracjami uczęszczania na niedzielną mszę w starszej i młodszej grupie wyniosła aż 29 p.p. Podobne wnioski dotyczące religijności osób starszych (powyżej 65. roku życia) przedstawił P. Ulman (2017), analizując wyniki Badania spójności społecznej z 2015 roku oraz *European Social Survey*. Kwestia struktury wiekowej ma odzwierciedlenie w wynikach badań dynamiki niedzielnych praktyk religijnych. Obszar byłego Królestwa Kongresowego charakteryzuje się zarówno rosnącym poziomem zaangażowania w praktyki religijne, jak i zaawansowanymi procesami starzenia się społeczeństwa. Poziom niedzielnych praktyk jest coraz niższy na obszarach młodszych demograficznie.

² Zgodnie z danymi ISKK, średnia wartość *dominantes* w analogicznym okresie wynosiła 39,5%.

Wyniki liczenia wiernych w 1980 i 1982 roku były podstawą do utworzenia typologii diecezji przez W. Piwowarskiego, J. Mariańskiego oraz K. Ryczana (1987). Dokonano w niej podziału jednostek na cztery typy w zależności od poziomu zaangażowania mieszkańców w praktyki religijne. Na podstawie danych z 1980 roku nie wyodrębniono jednostek, które reprezentowały typy skupiające jednocześnie wysokie wskaźniki *dominantes* i *communicantes*. Najniższą religijnością charakteryzowały się diecezje położone w centralnej części kraju, zwłaszcza diecezje płocka oraz włocławska. Na przeciwnym biegunie znalazły się jednostki położone w Polsce południowo-wschodniej: administracja archidiecezji lwowskiej w Lubaczowie oraz diecezje krakowska i tarnowska. Warto przy tym zaznaczyć, że charakteryzowały się wysokimi wartościami *dominantes* (powyżej 65%) przy jednocześnie dość niskich wartościach *communicantes* (od 12,2% w diecezji tarnowskiej do 14,6% w administracji w Lubaczowie). Średnie wartości *dominantes* malały wraz z upływem czasu, a ich rozpiętość w diecezjach rosła: w 1980 roku różnica pomiędzy jego najwyższą i najniższą wartością w diecezjach wynosiła 40,2 p.p., w 2004 roku – 40,6 p.p., a w 2018 roku – 47,2 p.p. Różnica najwyższej i najniższej wartości *communicantes* w 1980 roku wynosiła 9,5 p.p., w 2004 roku – 13,3 p.p., a w 2018 roku – 15,6 p.p. Po dwóch latach wzrosła liczba jednostek z wyższym poziomem *dominantes* i *communicantes*. Niskie tempo wzrostu wskaźników praktyk religijnych skłoniło jednak autorów do wysnucia wniosku o utrzymywaniu się w Polsce masowej, tradycyjnej, zrutyinizowanej i mało pogłębionej religijności (Piwowarski i in. 1987).

Badania GUS nad wykorzystaniem czasu przez Polaków z 1969, 1976 oraz 1984 roku uwzględniające m.in. udział w niedzielnej mszy posłużyły do przeprowadzenia analizy dynamiki rytualnej aktywności religijnej w Polsce (Adamczuk 1990). Pierwsza część badania pozwoliła na przedstawienie zróżnicowania wskaźników ogólnej aktywności religijnej. Na ich podstawie dokonano podziału województw na trzy grupy. Do pierwszej przyporządkowano jednostki, w których wskaźnik aktywności religijnej był niższy niż średnia wartość w kraju. Tworzyły one trzy wyraźnie wyodrębniające się obszary: północno-zachodni, południowo-zachodni oraz centralny. Drugą grupę stanowiły obszary o wartościach wskaźnika zbliżonych do średnich dla kraju. Ostatnia charakteryzowała się wyraźnie wyższą aktywnością religijną niż przeciętna. Tworzyły ją województwa zgrupowane z wyraźnie zwarte obszary. Wschodni odpowiadał terytorialnie w przybliżeniu diecezjom łomżyńskiej, białostockiej, drohiczyńskiej i części siedleckiej. Najwyższą aktywność religijną przejawiał obszar południowy, w skład którego wchodziły obszary należące do diecezji tarnowskiej i przemyskiej (Adamczuk 1990).

Na podstawie pomiarów z opisanego badania dokonano obliczeń wskaźnika dynamiki aktywności religijnej w latach 1976-1984. Województwa, w których odnotowano zmniejszenie się odsetka aktywności tworzyły cztery obszary, z których trzy częściowo pokrywały się z obszarami o niskiej aktywności (północno-zachodni, centralny i południowo-zachodni), a czwarty obejmował województwa południowo-wschodnie o raczej wysokiej aktywności. Zmniejszenie odsetka praktykujących wystąpiło w województwach konińskim, koszalińskim i gdańskim. Jednostki o wysokiej dynamice aktywności religijnej utworzyły 4 obszary, z czego najbardziej rozległy obejmował województwa od suwalskiego do piotrkowskiego. Najwyższe wskaźniki dynamiki wystąpiły w województwach: elbląskim, białskopodlaskim, radomskim, nowosądeckim i suwalskim. Na szczególną uwagę zasługuje województwo nowosądeckie, w którym zarówno dynamika, jak i odsetek praktykujących był najwyższy w Polsce.

Jednostki, w których wskaźniki dynamiki uczestnictwa w niedzielnych praktykach religijnych są najwyższe i najniższe, współcześnie również grupują się w zwarte obszary. Pierwszy z nich tworzą trzy diecezje metropolii białostockiej oraz sąsiadująca z nią diecezja siedlecka. Ten sam typ reprezentuje diecezja tarnowska, której zasięg częściowo pokrywa się z wymienionym wcześniej byłym województwem nowosądeckim. Od lat występuje tam największy odsetek praktykujących i jednocześnie wzrost praktyk religijnych. Wskaźniki *dominantes* i *communicantes* odnotowały największy spadek w latach 2004–2018 w diecezjach położonych w zachodniej części kraju: koszalińsko-kołobrzeskiej, bydgoskiej, zielonogórsko-gorzowskiej, poznańskiej oraz wrocławskiej, a także w diecezji warmińskiej.

Badanie terytorialnego zróżnicowania wybranych wskaźników religijności przeprowadzone przez P. Łysonia (2014) jest analizą statyczną, opartą na danych z 2010 roku. Na jej potrzeby skonstruowano syntetyczny relatywny wskaźnik religijności (SRWR) składający się z relatywnych wskaźników *dominantes* (waga 60%) oraz *communicantes* i *participantes* (waga po 20%). Rozkład wskaźnika w diecezjach zestawiono z wynikami typologii wykonanej w niniejszym artykule. Na tle pozostałych diecezji wyróżniają się tarnowska oraz koszalińsko-kołobrzeska – pierwsza z powodu najwyższej wartości SRWR, jak i dużej dynamiki wzrostu odsetka praktykujących (typ A I), a druga za sprawą jednego z najniższych wskaźników SRWR oraz dużego spadku poziomu *dominantes* i *communicantes* (typ D IV). Zwarty obszar tworzą diecezje o wysokich wartościach syntetycznego wskaźnika religijności i o jednocześnie dużym tempie wzrostu uczestnictwa w praktykach religijnych (typ A I) – łomżyńska, drohiczyńska, siedlecka i białostocka. W grupie jednostek o bardzo wysokim i wysokim wskaźniku religijności, a przy tym z wyższym poziomem *communicantes* i niewielkim spadkiem *dominantes* (typ C I) znalazły się diecezje kaliska, bielsko-żywiecka, krakowska, rzeszowska, przemyska oraz zamojsko-lubaczowska. Niskie wartości SRWR w połączeniu z malejącym udziałem w praktykach religijnych charakteryzują diecezję warmińską, a także położone w Polsce zachodniej i południowo-zachodniej: zielonogórsko-gorzowską, wrocławską (typ D IV) oraz legnicką i świdnicką (typ D II) – w dwóch ostatnich odnotowano niewielki wzrost *communicantes*. Niskie wartości kluczowych wskaźników praktyk religijnych nie pogłębiały się w diecezjach o niskim SRWR – w szczecińsko-kamieńskiej i sosnowieckiej wzrosło *communicantes*, a *dominantes* malało w niższym tempie niż przeciętnie w kraju, natomiast w diecezji wrocławskiej odsetek osób uczęszczających na mszę był taki sam, a przyjmujących komunię wzrósł. W dwóch jednostkach o wysokim SRWR – diecezjach opolskiej i sandomierskiej – odnotowano natomiast znaczny spadek *dominantes* przy jednoczesnym niewielkim wzroście *communicantes*.

Występowanie grup jednostek przestrzennych o podobnych charakterystykach aktywności religijnej świadczy o oddziaływaniu uwarunkowań historyczno-kulturowych i cywilizacyjnych (Adameczuk 1990). W starszych analizach wskaźniki praktyk religijnych zestawiano z czynnikami demograficznymi, ekonomicznymi, społecznymi oraz kulturowymi, w tym z wiekiem i płcią wiernych, industrializacją, urbanizacją, a także jakością i stanem duchowieństwa oraz organizacją pracy duszpasterskiej (Piwowarski 1969; Piwowarski i in. 1987). Współcześnie wskazuje się na większą rolę indywidualnych wyborów i potrzeb w kształtowaniu poziomu aktywności religijnej, a także na ewolucję religijności w stronę obrzędowości (Jedynak 2012). Ważnym uwarunkowaniem ekonomicznym była emigracja zarobkowa Polaków po wstąpieniu do Unii Europejskiej, która wywołała spadek wartości *dominantes* w 2004 roku i w kolejnych latach. Proboszczowie w odpowiedzi na to zjawisko weryfikowali liczbę wiernych w parafiach, wyłączając ze statystyk osoby, które wyjechały z kraju na stałe (Gudaszewski 2014).

PODSUMOWANIE

Analiza dynamiki niedzielnych praktyk religijnych w diecezjach wskazuje na łagodnie postępujący spadek udziału Polaków w niedzielnych praktykach religijnych. Można zatem mówić o występowaniu przesłanek sekularyzacji pełzającej (Mariański 2013). Proces przemian uczestnictwa Polaków w niedzielnych praktykach religijnych nie przebiega jednakowo we wszystkich regionach kraju. Pomimo dominacji diecezji z malejącym udziałem katolików biorących udział w cotygodniowej mszy, występują ugruntowane historycznie regiony, w których wzrastają zarówno wartości *dominantes*, jak i *communicantes*.

Wzrost odsetka osób przyjmujących komunię przy jednoczesnym spadku *dominantes* jest przesłanką do wniosku o przechodzeniu od religijności masowej i tradycyjnej do świadomej, pogłębionej i zaangażowanej (Gudaszewski 2014). Kształtowanie się takiej relacji jest znaczące – malejąca

frekwencja teoretycznie powinna obniżać odsetek przyjmujących komunię. Warto obserwować dynamikę obu wskaźników i traktować je jako prognostyk zmian, ale też nie należy wyciągać pochopnych wniosków – co prawda wskaźnik *communicantes* powoli rośnie w większości diecezji, jednak nie osiąga wysokich wartości. W najbardziej religijnych jednostkach do komunii przystępuje jedna na cztery zobowiązane osoby.

Zestawienie przytoczonych badań innych autorów i wyników opracowanej typologii oraz rozkładu wskaźnika dynamiki praktyk religijnych pozwalają na wysnucie kilku wniosków. Niezależnie od tego, czy badanie dotyczy stanu zjawiska czy dynamiki w danym okresie, jednostki grupują się w mniej lub bardziej zwarte obszary charakteryzujące się podobnymi wartościami zjawiska. Pozycję lidera zarówno w zakresie wysokiego odsetka praktykujących, jak i jego stałego wzrostu zajmuje diecezja tarnowska. Pozostałe diecezje Polski południowo-wschodniej, w których udział wiernych w niedzielnych praktykach jest wysoki, ustępują jej ze względu na zmniejszenie wartości wskaźnika *dominicantes*. Pomiary indeksu dynamiki już w latach 80. XX wieku wskazywały na niewielki spadek odsetka praktykujących w tej części kraju. Drugi zwarty obszar o wysokim poziomie uczestnictwa w niedzielnych praktykach religijnych stanowi grupa diecezji położonych we wschodniej części kraju: białostocka, łomżyńska, drohiczyńska i siedlecka. Odsetek wiernych uczestniczących w niedzielnej mszy wynosi w nich od 40% do 50%, a przyjmujących komunię przekracza 19%. Gdyby tempo dynamiki niedzielnych praktyk religijnych się utrzymało i nie wystąpiłyby inne okoliczności znacząco wpływające na zjawisko³, za kilka dekad diecezje Polski południowo-wschodniej mogłyby ustąpić miejsca jednostkom położonym we wschodniej części kraju.

Literatura

- Adamczuk L., 1990, Dynamika rytualnej aktywności religijnej Polaków w latach 1969 – 1976 – 1984, [w:] W. Piwowarski, W. Zdaniewicz (red.), *Religijność polska w świetle badań socjologicznych*, Pallottinum, Warszawa, s. 23-34.
- Adamczuk L., Zdaniewicz W., 2002, Badanie niedzielnych praktyk religijnych – dominicantes i communicantes, [w:] J. Mariański, S.H. Zaręba (red.), *Metodologiczne problemy badań nad religijnością*, Apostolicum, Ząbki, s. 129-138.
- Adamczuk L., Zdaniewicz W., Zaręba S.H. (red.), 2006, *Statystyka diecezji Kościoła katolickiego w Polsce 1992-2004*, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa.
- Boguszewski R., 2008, Polak – na zawsze katolik? Polska religijność w latach 1989-2008 na podstawie badań CBOS, *Więź*, 599, s. 5-25.
- Ciecieląg P., Łysoń P., Sadłoń W., Zdaniewicz W. (red.), 2014, *Kościół Katolicki w Polsce 1991-2011. Rocznik statystyczny*, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Gudaszewski G., 2006, Statystyka praktyk niedzielnych dominicantes i communicantes w diecezjach, [w:] L. Adamczuk, W. Zdaniewicz, S.H. Zaręba (red.), *Statystyka diecezji Kościoła katolickiego w Polsce 1992-2004*, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa, s. 73-106.
- Gudaszewski G., 2014, Dominicantes i communicantes – religijne praktyki niedzielne, [w:] *Kościół katolicki w Polsce 1991-2011*, ISKK, GUS, Warszawa, s. 183-207.
- Jedynak W., 2012, Pytanie o rzeczywisty stan dominicantes i communicantes w Polsce, *Spoleczeństwo i Rodzina*, 31, s. 8-17.
- Katholische Kirche in Deutschland. Zahlen und Fakten*, 2011-2020, Deutsche Bischofskonferenz, Bonn.
- Klima E., 2011, Struktury Kościoła Rzymskokatolickiego w Polsce, *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 11, s. 45-77.
- Krok D., 2009, Religijność a duchowość – różnice i podobieństwa z perspektywy psychologii religii, *Polskie Forum Psychologiczne*, 14, 1, s. 126-141.
- Le Bras G., 1931, Statistique et histoire religieuses, *Revue d'histoire de l'Église de France*, 17, 77, s. 425-449.

³ Przykładem takiej okoliczności jest pandemia COVID-19, podczas której nabożeństwa odbywały się okresowo bez udziału wiernych. W 2020 roku liczenie wiernych się nie odbyło, a w 2021 r. odnotowano spadek *dominicantes* o 8,6 p.p. i *communicantes* o 3,8 p.p. w stosunku do roku 2019. Dla porównania, wartości wskaźników w 2019 roku były niższe niż w poprzednim roku o odpowiednio 1,3 p.p. i 0,6 p.p. (ISKK).

- Łysoń P., 2014, Terytorialne zróżnicowanie wybranych wskaźników religijności, [w:] *Kościół katolicki w Polsce 1991-2011*, ISKK SAC, GUS, Warszawa, s. 291-296.
- Łysoń P., Radkowski S., Kraśniewska W., 2018, Postrzeganie dziedzictwa narodowego i kultywowanie tradycji w regionach uwarunkowanych historycznie, *Wiadomości Statystyczne*, 11 (690), s. 56-83.
- Mariański J., 1991, *Religijność w procesie przemian: szkice socjologiczne*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa.
- Mariański J., 2000, Praktyki religijne w badaniach socjologicznych, [w:] W. Zdaniewicz, T. Zembrzuski (red.), *Kościół i religijność Polaków 1945-1999*, Pallottinum, Warszawa, s. 459-477.
- Mariański J., 2006, *Sekularyzacja i desekularyzacja w nowoczesnym świecie*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Mariański J., 2013, Praktyki religijne w Polsce w procesie przemian, [w:] L. Adamczuk, E. Firlit, W. Zdaniewicz (red.), *Postawy społeczno-religijne Polaków 1991-2012*, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa, s. 59-102.
- Mariański J., 2014, Postawy Polaków wobec Kościoła katolickiego – analiza socjologiczna, *Zeszyty Naukowe KUL*, 57, 1 (225), s. 81-106.
- Mariański J., 2020, *Desekularyzacja we współczesnym świecie: mit czy rzeczywistość?*, Płocki Instytut Wydawniczy, Płock.
- Piwowski W., 1969, Z badań nad praktykami religijnymi w diecezji warmińskiej, *Studia Warmińskie*, VI (1969), s. 243-316.
- Piwowski W., 1971, *Religijność wiejska w warunkach urbanizacji: studium socjologiczne*, Biblioteka „Więzi”, Warszawa.
- Piwowski W., 1978, *Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym: studium socjologiczne*, Biblioteka „Więzi”, Znak, Warszawa, Kraków.
- Piwowski W., Mariański J., Ryczan K., 1987, Biuletyn socjologii religii, *Collectanea Theologica*, 57/4, s. 113-135.
- Piwowski W., Zdaniewicz W. (red.), 1990, *Religijność Polska w świetle badań socjologicznych*, Pallottinum, Warszawa.
- Piwowski W., Zdaniewicz W., 1986, *Z badań nad religijnością polską: studia i materiały*, Pallottinum, Poznań.
- Runge J., 2007, *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Sadłoń W., 2015-2022, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia*, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa.
- Sitnicka D., 2019, *Wiernych w kościołach wcale nie przybywa*, <https://oko.press/wiernych-w-kosciolach-wcale-nie-przybywa> (dostęp: 13.12.2022).
- Śleszyński P., 2018, Mapa religijności katolickiej w Polsce. Kilka uwag na marginesie dorocznego raportu Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego, *Czasopismo Geograficzne*, LXXXIX, 1-2, s. 138-144.
- The Age Gap in Religion Around the World*, 2018, Pew Research Center, Waszyngton.
- Ulman P., 2017, Religijność osób starszych w Polsce. Wyniki badań statystycznych, *Studia Socialia Cracoviensia*, 9, 2 (17), s. 197-210.
- Wilk S., 2013, Struktura administracyjna Kościoła w Polsce przed bullą Totus Tuus Poloniae Populus, *Kościół w Polsce. Dzieje i Kultura*, 12, s. 129-144.
- Zdaniewicz W. (red.), 2001, *Religijność Polaków 1991-1998: praca zbiorowa*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa.
- Zdaniewicz W., 1994, Kościół katolicki w Polsce a statystyka, *Saeculum Christianum*, 1/1, s. 227-231.
- Zdaniewicz W., Adamczuk L., 2000, Wstęp do części III, [w:] W. Zdaniewicz, T. Zembrzuski (red.), *Kościół i religijność Polaków 1945-1999*, Pallottinum, Warszawa, s. 451-457.
- Zdaniewicz W., Zembrzuski T. (red.), 2000, *Kościół i religijność Polaków 1945-1999*, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, Warszawa.

Źródła internetowe

<https://www.gis-expert.pl/mapy-religijnosci-polakow> (dostęp: 10.12.2022).